

DE DEPORTATIES UIT NEDERLAND 1940-1945

Guus Luijters, Raymund Schütz en
Marten Jongman

DE DEPORTATIES
UIT NEDERLAND
1940 – 1945

Portretten uit de archieven

Nieuw Amsterdam

Dit boek kwam tot stand dankzij financiële
ondersteuning van het Rode Kruis

Guus Luijters ontving voor dit boek een subsidie
van de Stichting Democratie en Media

© Guus Luijters, Raymund Schütz en Marten Jongman 2017

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

NUR 680

ISBN 978 90 468 2245 6

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

Inleiding 7

- 1 Het dossier van Edith Beek 11
- 2 Het dossier van het Oorlogsarchief 19
- 3 Het dossier van Salomon Vischschraper en Gerrit Blom 33
- 4 Het dossier van de Joodse werkkampen 41
- 5 Het dossier van Sientje Abram 57
- 6 Het dossier van de tewerkstelling en deportatie in Auschwitz en omgeving 69
- 7 Het dossier van Lyon Poons en de schaker Salo Landau 87
- 8 Het dossier van Benjamin Pais 97
- 9 Het dossier van het Apeldoornsche Bos 111
- 10 Het dossier van Lineke de Vries 135
- 11 Het dossier van twee ontsnappingen uit Westerbork 155
- 12 Het dossier van Victor Alexander Mandaat 165
- 13 Het dossier van Frieda Herzenberg-Ettlinger en Mathieu van Leeuwen 173
- 14 Het dossier van Herman P. Milikowski en de valsemunters 183
- 15 Het dossier van het 'zigeunertransport', 19 mei 1944 189
- 16 Het dossier van de laatste zeven maanden 199

Tot besluit 221

Geraadpleegde literatuur 223

INLEIDING

In de zomer van 2017 was het precies 75 jaar geleden dat vanuit Westerbork de eerste trein met Joden naar Auschwitz vertrok: 15 juli 1942. Dit boek staat stil bij het lot van de tijdens de Tweede Wereldoorlog vanuit Nederland gedeporteerde burgers. Het is geschreven aan de hand van de originele archiefstukken: lijsten, dossiers en kaartjes uit het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis. Deze bijzondere archiefcollectie komt voort uit de missie van het Nederlandse Rode Kruis om vlak na de oorlog zo exact mogelijk de plaats en datum van overlijden van de vermisten vast te stellen. Het Informatiebureau van het Rode Kruis verzamelde uit vele bronnen in binnen- en buitenland persoonlijke informatie over de, voor het overgrote deel, Joodse oorlogsgetroffenen. Zo ontstond een uniek archief met informatie over de oorlogservaringen van duizenden gewone burgers.

Uit deze verzameling portretten blijkt dat het Oorlogsarchief een belangrijke bron is van op feiten gebaseerde verhalen over de oorlog, de bezetting en de vervolging. Deze vorm van *storytelling* brengt de oorlog dichtbij en houdt de herinnering aan de slachtoffers levend.

Het archief bezit alle benodigde informatie om een gedetailleerd verhaal te vertellen over de organisatie en omstandigheden van de vervolging, maar het brengt ons vooral dicht bij de vervolgdgen zelf: wij leren wie zij waren, welke weg zij zijn gegaan voordat ze aan hun eind kwamen of hoe zij de oorlog juist overleefden. De geschreven portretten in dit boek geven een scherp beeld van de impact van de oorlog op gewone mensen die vervolgd werden omdat ze Joods waren, verzet hadden ge-

pleegd of behoorden tot de Roma of Sinti. De nazi's wilden de herinnering aan deze mensen voor eeuwig vernietigen, maar op grond van de stukken in het archief krijgen zij hun gezicht weer terug.

De bedoeling van de auteurs van dit boek is om aan de hand van historische archiefdocumenten te laten zien hoe de deportaties zijn uitgevoerd en wat de gevolgen waren voor hen die werden vervolgd. De werkelijkheid in de kampen was gruwelijk en het Oorlogsarchief bevat dan ook veel verklaringen over en verslagen van vreselijke wandaden. Om een getrouw beeld van de situatie in de kampen te schetsen zijn in de portretten waar nodig verslagen van wandaden opgenomen, maar de mate van wreedheid, als die al meetbaar zou zijn, was geen criterium bij het kiezen van de dossiers. Een belangrijke maatstaf was daarentegen wel dat de beschikbare documenten een gedetailleerde weergave bevatten van wat het slachtoffer in bredere zin is overkomen. Alle verhalen zijn gebaseerd op feiten die te herleiden zijn naar de archiefdocumenten: kaarten, lijsten, naoorlogse verslagen en de informatie in dossiers. Het directe gevolg van het maken van keuzes is dat velen niet worden genoemd.

Veel archiefmateriaal is de afgelopen jaren gedigitaliseerd, zoals de Joodse Raadcartotheek en de administratie van Westerbork, waartoe de deportatielijsten behoren. Veel ander materiaal in het archief is niet gedigitaliseerd, zoals de persoonsdossiers. De verwachting is dat de komende jaren een steeds groter deel van het archief digitaal beschikbaar zal zijn. Juist in het digitale tijdperk is het van groot belang om het directe verband te handhaven tussen het verhaal en de bronnen, zodat de authenticiteit van beide gewaarborgd wordt. Herinnering en geschiedschrijving moeten altijd controleerbaar zijn. In de vluchtige en contextarme digitale realiteit van tegenwoordig spreekt dit niet langer vanzelf. Een belangrijke functie van het archief is om de verhalen die na de oorlog in het kader van *oral history* zijn gepubliceerd, nader te onderbouwen en op onderdelen van extra feitelijke details te voorzien.

Dit boek toont de grote waarde van het Oorlogsarchief aan en illustreert de wijze waarop het archief kan worden gebruikt als toekomstige en vrijwel onuitputtelijke bron voor de herinnering. De systematische analyse van de gegevens in het archief is voor de wetenschap van groot belang.

De schrijvers hebben geprobeerd de voorbeelden zo in de tijd te kiezen dat de lezer een goed beeld krijgt van de manier waarop de vervolging tijdens de bezetting werd uitgevoerd. Het gaat veelal om gewone, dus 'onbekende' mensen, maar natuurlijk mogen in dit boek de verhalen van Anne Frank en Settela Steinbach niet ontbreken. Tijdens de bezetting waren zij immers anonieme slachtoffers van de vervolging, en niet de iconische voorbeelden van Holocaustslachtoffers die ze later zijn geworden. Ook hun inmiddels bekende levensverhalen krijgen een extra dimensie wanneer ze worden geïllustreerd met authentieke documenten uit het Oorlogsarchief.

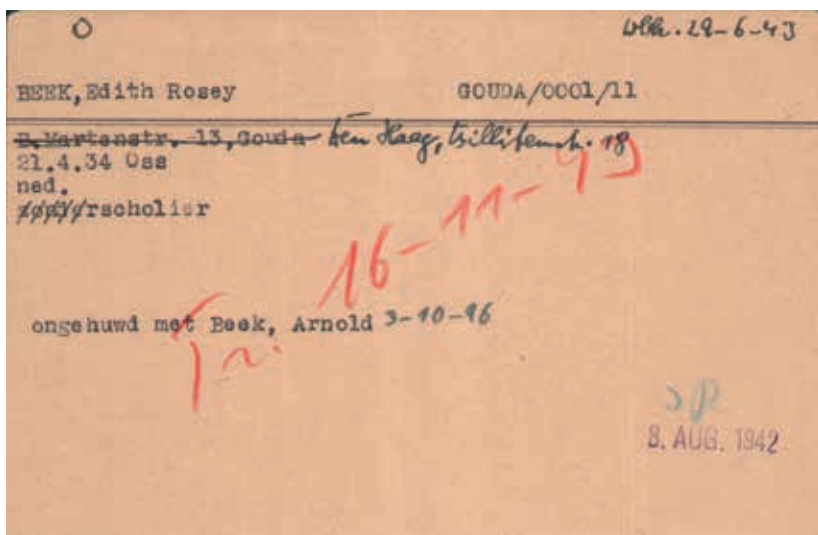
HET DOSSIER VAN EDITH BEEK

door Raymund Schütz

Ergens tussen de duizenden genummerde dozen staat de doos met het dossier van Edith Rosey Beek, nummer 139.324. Het vergt enige krachtsinspanning om de rolkasten open te duwen en de juiste doos van de plank te halen. In het dossier vinden we tussen allerlei doorslagvellen en notitieblaadjes haar foto. Het meisje had kortgeknipt blond haar, met een grote strik. Verlegen glimlachend kijkt ze net langs de lens van de fotograaf. De foto is gemaakt in fotostudio Gouda. Hij lijkt op veel andere kinderfoto's uit die tijd, met zondagse jurkjes en grote strikken in de keurig gekamde haartjes. Je zou niet zeggen dat deze foto in oorlogstijd is gemaakt. Evenmin zou je vermoeden dat dit kind de oorlog niet heeft overleefd. Maar juist dat is de reden dat de foto in een bruine map in het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis wordt bewaard. Op de achterkant van de foto heeft iemand in een regelmatig handschrift met vulpen geschreven:

‘Edith Rosey Beek, geb. 21 april 1934. Correspondentieadres dr. A. Beek, Lange Tiendeweg 54 in Gouda.’

Het handschrift is van haar vader, Arnold Beek. Het pand waar zijn huisartsenpraktijk was gevestigd, staat er nog steeds. De Lange Tiendeweg is een winkelstraat in het centrum van de stad, op loopafstand van de markt met het fraaie stadhuis en de grote Sint Janskerk, die bekendstaat om zijn gebrandschilderde glazen. Er lijkt niet zoveel te zijn veranderd in de stad waar Edith naar school ging. Ze woonde met haar ouders

De Joodse Raadkaart van Edith Rosey Beek. Rechtsboven staat dat zij op 29 juni 1943 in het doorgangskamp Westerbork werd geregistreerd. Op 16 november 1943 werd zij naar Auschwitz gedeporteerd. (Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis)

en broer in een mooi herenhuis aan de Burgemeester Martensstraat 13, net buiten het Goudse stadscentrum. Misschien ging ze op zaterdag met haar ouders en haar oudere broer naar de markt om daarna in een van de gelegenheden rond het marktplein met haar broer een glaasje ranja te drinken, terwijl haar ouders van een warme café crème genoten. De archieven vertellen ons dit niet, maar laten we hopen dat het gezin samen veel vrolijke uitstapjes heeft beleefd. Edith is maar negen jaar oud geworden.

Arnold Beek was Joods, net als zijn vrouw Clara en hun beide kinderen, Edith en Johan. Haar vader voerde een algemene huisartspraktijk en was sinds 15 maart 1940 ook als instellingsarts verbonden aan het Centraal Tehuis voor Israëlieten in Gouda, zo staat vermeld op zijn Joodse Raadkaart. In die hoedanigheid vervulde hij vanaf 8 augustus 1942 de functie van medisch adviseur voor de Joodse Raad. Dat leverde hem en zijn gezin een *Sperre* op: de tijdelijke vrijstelling van de oproep zich te melden in Westerbork om vervolgens verder naar het oosten te worden gedeporteerd.

In de herfst van 1942 besloten de ouders van Edith om onder te duiken. Dat betekende dat de gezinsleden afscheid van elkaar moesten nemen, want het was niet mogelijk om als gezin onder te duiken. Edith ging naar een adres in Zwammerdam. Daar werd ze ondergebracht bij predikante Abelina Gunther van de plaatselijke remonstrantse kerk. Al snel kwamen de autoriteiten erachter dat het gezin Beek niet meer op hun adres in Gouda woonde. In het *Algemeen Politieblad* nr. 42 van 22 oktober 1942 verzocht de Goudse commissaris van politie C. Hess om opsporing, aanhouding en voorgeleiding van het gezin Beek.

Edith Rosey Beek en de andere gezinsleden werden ervan verdacht op 9 oktober 1942 van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning. Op 22 april 1943 werd Edith opgepakt in Zwammerdam, een dag na haar negende verjaardag. Ze was verraden. Vervolgens werd ze overgebracht naar Den Haag, waar ze onder Duits toezicht werd vastgehouden in een kindertehuis aan de Billitonstraat 18. Op 29 juni 1943 werd ze in Westerbork geregistreerd. Ze verbleef in barak 35, het weeshuis. Omdat er roodvonk bij haar werd vastgesteld, hoefde ze niet onmiddellijk met het volgende transport te vertrekken. Maar op 16 november 1944 werd ze dan toch van Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Daarna ontbreekt van haar ieder spoor.

Haar ouders en haar broer overleefden de oorlog en keerden kort na de bevrijding terug naar Gouda. Zij waren goed terechtgekomen op onderduikplekken in Drachten en Barneveld. Maar Edith was verdwenen. Het laatste wat aan haar herinnerde was haar lievelingspop, die ze op haar onderduikadres had achtergelaten. Via alle mogelijke wegen probeerden haar ouders te achterhalen wat er met hun dochttertje was gebeurd. Omdat er geen officieel overlijdensbericht was, hoopten ze dat Edith de oorlog had overleefd. Haar vader beschreef zijn dochttertje in 1946 in een brief aan het Militair Gezag:

‘Een kleiner, tener blond meiske, sluik haar, donkere ogen en wimpers. Ze droeg een plaatje in haar mond om haar gebit te reguleeren.’¹

1 Brief d.d. 27 februari 1946 van de Lt.-Kol. S.C.F. Maas van Repatriëringdienst aan de Lt. Wolff, Militaire Missie Berlijn. EU 139.324, dossier Edith Rosey Beek.

De foto van Edith uit het dossier EU 139.324. (Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis)

De foto van Edith met de mooie grote strik was bij de brief gevoegd. Het verzoek ging vervolgens door naar de Nederlandse militaire missie in Berlijn, waar werd gezocht in kaartenbakken en op lijsten, maar over Edith werd niets gevonden. Ondertussen bouwde Arnold Beek in Gouda zijn huisartsenpraktijk weer op.

Ediths ouders en broer bleven naar haar zoeken. Kranten en weekbladen werden nageplozen op informatie over kinderen die waren verdwenen en weer opgedoken. Op zaterdag 26 november 1949 viel bij huisarts Beek *Elseviers Weekblad* op de mat. Daarin stond een foto van Duitse kinderen, weeskinderen waarschijnlijk. Er was een meisje bij dat veel op Edith leek. Het is nauwelijks voor te stellen hoe geschokt Arnold moet zijn geweest bij het zien van die foto. Hij zal hem aan zijn vrouw hebben getoond, en vast ook aan zijn zoon: is dit niet Edith, onze Edith? Zeven jaar ouder dan bij het afscheid in oktober 1942 was ze nu, maar de gelijkenis was treffend. Waar in Duitsland was de foto genomen, door wie en wanneer?

Uiteindelijk benaderde Arnold Beek het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis, dat besloot om contact op te nemen met de redactie van het blad met de vraag wat de herkomst van de foto was. De redactie antwoordde dat niet bekend was wie de foto had genomen. Het verzoek van het Informatiebureau om een advertentie in het blad te zetten met de vraag wie er meer wist over de herkomst van de foto, werd door de redactie afgewezen: 'Het lijkt ons niet gewenst in ons blad een

Transport aus den Niederlanden - Lager V

am

194

15. November

3

1. Abas	Alexander	25. 7. 38	Vertreter
2. Abas-de Vries	Aaltje	28. 7. 37	Ohne
3. Abas	Ester	2.11.38	Ohne
4. Abas-Landagt	Julie	5. 5. 37	Ohne
5. Abas	Helwin	20. 8. 42	Ohne
6. Abrahams	Isaac	15.11.35	Feldarbeiter
7. Abram	Sipora	10. 5. 37	Lehrerin
8. van Adelsberg	Salomon	15.12.36	Angestellter
9. van Adelsberg-Gohn	Gertrud	1. 5. 37	Kassierin
10. Agateribba	Lion	6. 5. 37	Dienstarb.
11. Agateribba-Trompeter	Maria	2.11.31	Angestellte
12. Albersheim-Spiro	Clara	9.12.37	Ohne
13. Albersheim	Kurt	7. 5. 36	Inspekteur
14. Albersheim-Abt	Martha	8.11.02	Ohne
15. Albersheim	uth P.S. ...	15. 9. 28	Ohne
16. Alexandrowicz	Isak	7. 7. 35	Schneider
17. Alexandrowicz - Gaujwekeler	Golda	15. 1. 34	Kassierin
18. Altheimer-Bing	Isabelle	6. 5. 35	Ohne
19. d'Ancona	Alfred ...	17. 9. 28	Ohne
20. d'Ancona	Xma	25.10.2	Kassierin
21. d'Ancona-Israel	Aybilja	2. 6. 01	Ohne
22. d'Ancona	Naeharisa	13. 6. 04	Angestellter
23. d'Ancona-Tarns	Kaschl	26.11.06	Ohne
24. Anholt	Henri	30.11.05	Schuhfabrikant
25. Aronson	Sonuel	13. 5. 27	Ohne
26. Beer	Lee	26. 7. 36	Textilfachmann
27. Beer	Loif	16. 3. 31	Ohne
28. Berendes	Jacques	5. 5. 18	Kassier -
29. Berendes-de Beer	Hochel	20. 5. 20	Hausangestellte
30. Berendes	Jusje	17. 4. 4	Ohne
31. Bartels	Mayer	1. 6. 68	Geschoffteinh.
32. Beek	Edith	21. 4. 34	Ohne
33. Beek	Jesaja	10.12.30	Chaf
34. de Beer	Abraham	10. 8. 37	Ohne
35. Beesemer	Hachul	9. 8. 37	Ohne
36. Beer	Fritz	28. 5. 27	Seebalmacher
37. de Beer	Joseph	31. 7. 15	Schneider
38. de Beer-Turfryer	Elisabeth	22. 2. 15	"
39. de Beer	Hartog	24. 5. 37	Ohne
40. de Beer	Simon	24. 8. 45	Ohne
41. Beesemer	Judith	1. 2. 36	Ohne
42. de Beer	Louis	25. 6. 00	Textilkaendi.
43. de Beer-Roco	Sara	15. 9. 37	Ohne
44. de Beer	Joseph ...	5. 1. 28	Ohne
45. Beesemer	Jacob	18. 6. 25	Stanser
46. v.d. Beilji	Joseph	18.11.23	Schneider
47. Beilinfante	Deniel	8. 5. 35	Musiklehrer
48. Benjamin	Sophie	6.11.34	Ohne
49. Berg	Gease	2. 7. 28	Koureur
50. Bergmann-Lederer	Irna	29. 7. 34	Haushalterin

159

De pagina met vermelding van Edith Rosey Beek van de deportatielijst van 16 november 1943. (Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis)

In Gouda is aan de Lange Tiendeweg een Stolperstein gelegd om Edith te herdenken. Dit was het adres van de huisartsenpraktijk van haar vader. (Stichting Gouds Metaheerhuis)

advertentie op te nemen, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de redactie foto's publiceert, waarvan haar de herkomst onbekend is.²

Alle pogingen om iets over het lot van Edith te achterhalen bleken tevergeefs, alleen de datum van haar deportatie was bekend. Ze was vermist, niet officieel doodverklaard. In november 1950 stuurde het Informatiebureau het dossier van Edith naar de Commissie tot aangifte van overlijden van vermiste personen uit de bezettingstijd, die door de minister van Justitie was ingesteld om de plaats en datum van het overlijden van de oorlogsvermisten zo exact mogelijk vast te stellen.

De deportatielijst gedateerd 16 november 1943. Op de eerste pagina staan de personalia van Edith Rosey Beek. Op het laatste moment zijn er nog mensen van de lijst geschrapt. Nadat de trein was vertrokken, werd de

2 Brief van de hoofdredacteur van *Elseviers Weekblad*, W.G.M. de Keizer, aan het Inf. Bureau NRK, d.d. 2 mei 1950, EU 139.324, dossier Edith Rosey Beek.

lijst ter verwerking overgedragen aan de gemeentelijke hulpsecretarie in het kamp. (Oorlogsarchief Nederlandse Rode Kruis.)

Het Informatiebureau stelde vast dat Edith op 19 november 1943 in Auschwitz was vermoord. Kinderen maakten geen kans en werden direct na aankomst vergast. Deze conclusie werd op 21 december 1950 in de *Staatscourant* gepubliceerd. Niemand maakte gebruik van de mogelijkheid om tegen de vaststelling van plaats en datum van overlijden bezwaar in te dienen. Na drie maanden werd Edith ingeschreven in het overlijdensregister van de gemeente Gouda. Misschien was het toen voor haar ouders en broer pas duidelijk dat ze niet meer terug zou komen.

Toch zal Edith nooit worden vergeten. Aan de Lange Tiendeweg in Gouda ligt nu een *Stolperstein* die aan haar korte leven herinnert. Op het Joods Digitaal Monument staat een uitgebreid portret van haar, mede gebaseerd op het dossier in het Oorlogsarchief van het Nederlandse Rode Kruis, het dossier van Edith Rosey Beek, nummer 139.324.

HET DOSSIER VAN HET OORLOGSARCHIEF

door Raymund Schütz

Het dossier van Edith is een van de vele duizenden dossiers in het Oorlogsarchief. Om te begrijpen hoe het tot stand kwam, is het van belang om meer te weten over de ontstaansgeschiedenis en de functie van dit belangrijke historische archief.

Iedereen die het nieuws volgt, weet: oorlog is geen natuurverschijnsel. Het leed dat Edith en haar familie werd aangedaan, was het resultaat van bewust menselijk handelen. Ook de gevolgen van een oorlog kunnen alleen door menselijke bemoeienis worden verzacht. Daarom begon toen Nederland bevrijd was een groep vastberaden mannen en vrouwen aan de zoektocht naar zo veel mogelijk gegevens over de vermiste oorlogsslachtoffers.

De omstandigheden waaronder dat gebeurde, waren moeizaam. Kort na de bevrijding was de chaos in Nederland niet te overzien. Het land was geplunderd en er heerste een groot gebrek aan transport- en communicatiemiddelen, maar ook aan artikelen als potloden, papier, schrijfmachines en inktlinten. Na de bevrijding was van velen het lot onbekend. Zij waren gedeporteerd vanwege hun Joodse afkomst, hadden verzetsdaden gepleegd of waren tewerkgesteld in Duitsland en (nog) niet teruggekeerd. De behoefte aan informatie over hun lot was bij de achterblijvers erg groot. In het hele land namen particulieren het initiatief om informatie over vermisten te verzamelen, te controleren en aan de familie mede te delen. Het was van groot belang om degenen die nog leefden op te sporen en zo veel mogelijk gegevens te verzamelen over degenen die waren omgekomen.

Het ministerie van Sociale Zaken streefde naar centralisatie van de gegevensopslag en de informatievoorziening. In 1946 wees de regering het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis aan als Nationaal Opsporingsbureau. Op grond van een Koninklijk Besluit uit 1909 had het bureau tijdens de oorlog de functie van algemeen opsporingsbureau vervuld. Het Informatiebureau was opgericht op grond van het Landoorlogreglement, een internationaal verdrag dat Nederland in 1907 ondertekende. In dat kader verzamelde, ordende en verschaftte het Informatiebureau gegevens over zieken, gewonden, doden, vermisten, krijgsgevangenen, geïnterneerde burgers en soldaten.¹

Het Informatiebureau in Den Haag bestond al sinds de mobilisatie in september 1939, maar was op 3 maart 1945 door een geallieerd bombardement verwoest. Er waren geen bestanden met gegevens meer beschikbaar. Om zijn naoorlogse taak te kunnen uitoefenen, moest het Informatiebureau de gegevens van elders halen. De administraties van gevangenen en kampen uit de bezettingstijd vormden het beginpunt voor het onderzoek naar het lot van de vermisten. De gegevens die tijdens de bezetting in het kader van de vervolging waren vastgelegd, vormden dus de belangrijkste bron van informatie voor het humanitaire opsporingswerk van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis.

De uitwisseling van informatie

De papieren bestanden met persoonsgegevens die voor de naoorlogse taak van het Informatiebureau van belang waren, bevonden zich bij vele instanties. De uitwisseling van geschreven informatie was niet eenvoudig, want er bestonden geen faxen of kopieermachines. Goede telefoon- en telexverbindingen waren kort na de oorlog schaars.

In Amsterdam werd de cartotheek van de voormalige Joodse Raad gebruikt door het Opsporingsbureau Joodsche Personen. Dit bureau was kort na de bevrijding opgericht door Volksherstel, een koepelorganisatie

1 J. van de Vosse, *Het Informatiebureau van het Nederlandsche Rode Kruis*. Verslag over zijn werkzaamheden van 1939 tot en met 1947 (Den Haag 1949).